

ТРИВОГА І ЕДИПІВ КОМПЛЕКС. НЕЗАВЕРШЕНА СЕПАРАЦІЯ

Тетяна Гришук, психолог, травмафокус терапевт, кандидат освітніх програм АППУ (секція групової психоаналітичної психотерапії, секція психоаналітичної психотерапії пар та сім'ї)
Хмельницький національний університет
Асоціація психотерапевтів і психоаналітиків України Інститут нейропсихотерапії Відня,
м. Шепетівка, Україна

ANXIETY AND OEDIPUS COMPLEX. INCOMPLETE SEPARATION

Tetiana Hryshchuk, psychologist, traumafocus therapist,
candidate of educational programs of the APPU (section of group psychoanalytic psychotherapy, section
of psychoanalytic psychotherapy of couples and families)
Khmelnytskyi National University
Association of Psychotherapists and Psychoanalysts of Ukraine
Institute of Neuropsychotherapy of Vienna,
Shepetivka, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5522-8331>
grischukt29@gmail.com

«Син досягає мети своїх бажань проти батька. Він сам стає богом поряд, а точніше замість свого батька. Релігія сина змінює релігію батька»
З. Фройд «Тотем і табу»

Вступ

Досліджуючи тривогу, не можна оминати такого феномену, як Едипів комплекс. Вперше на таку особливу взаємодію, що виникає у стосунках «матір–дитина–батько», вказав Зигмунд Фройд. Він був тим, хто ввів це поняття, зробивши його центральним у психоаналітичній теорії. Під Едиповим комплексом розуміється найперший інтерес – любов, потяг, зокрема і сексуальний, у поєднанні з агресивними, конкурентними почуттями, що виникають у дитини до своїх батьків у віці від трьох до шести років, а також подальший конфлікт, як зовнішній, так і внутрішній, у зв'язку з такими бажаннями та емоціями.

Починаючи з Фрейда психоаналітики сходяться на думці, що Едипів комплекс є «основним конфліктом людської психіки, місцем зосередження імпульсів, що протирічать один одному, фантазій, страхів та захистів» (Britton, Feldman, O'Shaughnessy, 1998). Засновник пси-

хоаналізу, описуючи Едипів комплекс, вказував на переживання дітей: на їхнє прагнення зберегти любовну пару з кимось з батьків, на дитячі бажання та внутрішні конфлікти, на їхні емоції – агресію, вину, тривогу, що виникають у зв'язку з цим. Фройд розглядав Едип як сексуальну ініціативу, що йде виключно від дитини в бік її батьків, яка є абсолютно природною, доцільною у ситуації, в якій опиняється (народжується, живе) дитина і яка з часом має бути припинена. Успішний вихід з Едипу означає, що дитина готова залишити своїх батьків, відмовившись від прагнення задовільнити свої любовні потреби у своїй родині й шукати сексуальні об'єкти поза межами сім'ї. Долання Едипового комплексу, з одного боку, як процес інтроєкції суспільних правил і заборон, з іншого – ідентифікації з кимось із батьків, як правило, своєї статі, і як готовність від'єднатися й наново відтворити вже окрему, власну історію (життєву, сімейну) з людьми, які не є частиною первинної родини (Freud, 1913). Таким чином, дитина поступово виходить з-під батьківського впливу. Саме в цьому вбачається дорослість і дорослішання.

У цій роботі я хочу звернути увагу й на інший бік Едипової ситуації: коли батьки зі

свого боку прагнуть максимально довго зберігати ці стосунки, енергійно підтримуючи таку «любовну гру» своїх дітей, беручи у ній активну участь: наприклад, коли мати залишається спати в ліжку з дитиною, а не з чоловіком, чи готова «покласти своє життя на вівтар служіння дитині», й інколи така взаємодія триває все життя. А також звернути увагу на роль тривожного симптому, який виникає у ситуації, коли такі несвідомі бажання дітей та батьків перемагають чи співпадають і виникає ситуація, в якій батьки символічно залишаються головними партнерами для своїх дітей й гостро реагують на їхні спроби сепарації. А діти виростають і залишаються слухняними дорослими, підкорюючись волі батьків: не здатні до опору, не маючи змоги на повноцінні сексуальні стосунки за межами родини, чи вести окреме життя, таке, що передбачає прийняття власних рішень та можливості діяти, постійно перебуваючи в тривозі, підходячи до межі – до сепарації, до так званої «зради» батьків.

Мета цієї статті

1. Прослідкувати за природою Едипового комплексу, зупинившись на таких його важливих складниках, як дитяча сексуальність та інфантильний нарцисизм.

2. Звернути увагу на трансформацію сексуальності й нарцисизму під час проходження і здолання Едипового комплексу, на роль цих процесів у разі формування залежності чи автономії, а також формування тривоги.

3. Висвітлити зв'язок між особливостями проходження Едипового комплексу й процесами сепарації-індивідуації, вказати на стосунки між нездоланим Едипом та незавершеною сепарацією.

4. Розділити і вказати на вклад, який роблять діти в збереження Едипової ситуації, і вклад, який роблять батьки. Дослідити роль тривожного симптому як такого, що регулює Едипові стосунки, які не були завершені.

Дитина і мати – перша любовна пара

Якщо почати із самого початку і простежити за психічним становленням людини, то найперше, з ким контактує маля, – це матір, а також її груди. Дитина смочче молоко з грудей і так здобуває їжу. Та одночасно дитя насолоджується смоктанням. Матір є першою

людиною, з якою дитина отримує тілесну втіху, що лягає в основу формування її сексуальності. На думку Фройда, оральність є вихідним пунктом усієї сексуальності людини, «смоктання грудей – первинна насолода, до якої часто протягом життя, а особливо у важкі часи повертається фантазія», а писк – найперша ерогенна зона (Freud, 1917). Саме тому дорослі так люблять поцілунки. Дитина ж смочче палець, коли не може ссати груди матері.

Проходить кілька місяців і, крім задоволення від смоктання, дитина вже може насолоджуватися емоційною взаємодією з матір'ю – відчувати її ніжність, радість. З мамою виникає стан спокою, безпеки. Матір стає найпершим об'єктом для прояву дитячої любові – першою людиною, з якою дитина створює власну любовну пару, і це є абсолютно природний процес, що відбувається кожного разу у нормальній комунікації матері і дитини й лягає в основу формування здатності любити інших. Психопсихіки вказують, що в цей період (до 8–15 місяців життя) дитина майже повною мірою є нарцисистичною (Mahler, Pine, Bergman, 1975).

Дитяче нарцисистичне світосприйняття

На відміну від інших ссавців, людське дитя народжується абсолютно безпомічним. Тому для немовляти присутність іншого, того, хто готовий взяти над ним опіку, – питання життя і смерті. Матір є тією, за допомогою якої дитина задовольняє свої потреби. Матір робить це з власної волі, або несвідомо підкорюючись суспільному тиску: так виникає взаємодія, де мати дає, а немовля лише вимагає і бере, так розкривається дитяче нарцисистичне світосприйняття, на кшталт, що «я центр всього», що «все відбувається для мене і заради мене». Такі уявлення власної грандіозності лежать в основі інфантильності, яка є нормальною для дітей і їхніх зносин з навколишнім світом. Дитячий нарцисизм є найпершим, найбільш примітивним рівнем комунікації, на якому іншого не існує, коли взаємодія з іншим відбувається як із «самим собою».

Маргарет Малер пише: «Малюки потребують матері, використовуючи її як продовження свого Я, користуючись нею ніби своїм інструментом для магічного виконання своїх бажань, без усвідомлення, що допомога при-

ходить зовні» (Mahler, Pine, Bergman, 1975). Фройд зазначає, що нарцисизм є загальним і первинним станом, з якого згодом у дитини розвивається любов до інших. При цьому надалі нарцисизм не зобов'язаний зникнути. Він вказує, що «нарцисизм означає таке направлення лібідо, за якого людина дарує своєму тілу всі ніжності, які зазвичай проявляють до стороннього сексуального об'єкта», а також, що «первинно багато сексуальних потягів не спрямовуються на зовнішній об'єкт, а задовольняються на власному тілі – аутоеротично» (Freud, 1917).

Трансформація сексуальності і початок автономії, ранній Едипів комплекс

Зигмунд Фройд був першим, хто відкрито заговорив про дитячу сексуальність, чим спричинив гарячі суперечки на початку ХХ ст. З того часу минуло понад століття, та ця тема й дотепер збуває багато хвилювань у дорослих і взагалі у соціумі. Коли батьки натрапляють на сексуальність своїх дітей, це викликає у них розгубленість, сором і навіть відчай, істерику. Зокрема, це стосується й дитячої мастурбації. З одного боку, батьки не знають, що з цим робити. З іншого – спостереження дитячої сексуальності може підіймати їхні власні дитячі спогади, які пов'язані із сексуальними переживаннями чи «сексуальними пригодами», що мали місце у ранньому віці й які воліють бути забутими. «Дитина вважається чистою, невинною, а хто описує її по-іншому, той ніби злий лиходій, якого звинувачують у нарузі над ніжними і святими почуттями людства. Діти єдині, хто не визнає цих умовностей, з усією наївністю користуються своїми тваринними правами й постійно доводять, що їм ще треба стати чистими, ... в дитинстві можна знайти корінь усіх збочень, і діти схильні до них і віддаються їм відповідно до свого незрілого віку», – так писав З. Фройд у своїй роботі «Вступ до психоаналізу» (Freud, 1917). Там само він продовжував: «Досвід вказує, що вихователям, які ставлять перед собою завдання зробити сексуальну волю дітей слухняною, доводиться на неї впливати завчасно, втручатися у сексуальне життя дітей, не чекаючи бурі статевої зрілості. З цією метою дитині забороняють і відбивають у неї бажання до інфантильних

сексуальних проявів, встановлюючи ідеальну ціль – зробити життя дитини асексуальним, і з часом (ці вихователі) самі вже починають вважати його асексуальним». Фройд припускав, що завдяки вині і сорому, які нав'язують дітям через прояви їхньої сексуальності, у більшості людей ранні дитячі роки огортаються «амнестичною ковдрою» (Freud, 1917).

Однією з перших значних фрустрацій для немовляти є його відлучення від грудей. У цей ранній період під час мимовільних, випадкових дотиків малюк віднаходить свої геніталії, контакт з якими приносить багато задоволення. Це слугує наступному етапу розвитку – дитяча мастурбація дає можливість заспокоїтися без допомоги іншого. А отже, поряд з іншими факторами це сприяє початку автономії. «Дитина смоче великий палець чи свій язик і так здобуває незалежність в отриманні задоволення», – писав З. Фройд. «Коли вона переходить від смоктання до онанізму, це є новим, важливим переживанням для неї. Дитина відчуває задоволення від сечовипускання чи випорожнення й швидко прагне робити так, щоб і це приносило найбільш можливу насолоду. При цьому зовнішній світ виступає проти неї як заважаюча, ворожа сила, що заставляє її передчувати майбутню зовнішню і внутрішню боротьбу» (Freud, 1917).

Мелані Кляйн зазначала, що «певна доля фрустрації біля грудей завжди неминуча, навіть у найбільш сприятливих умовах, адже дитина фактично воліє отримати безмежне задоволення» (Klein, 1945). Продовжуючи думку Фрейда, в аутоеротичній активності дітей Кляйн вбачала їхню реакцію на ранне перешкоджання оральному задоволенню. На її думку, «аутоеротичність несе у собі розчарування, пов'язане з порушенням оральної втіхи, де генітальність як втеча від оральності, коли остання є ненадійною і небезпечною» (Klein, 1957).

Маргарет Малер писала, що приблизно в 10–15 місяців відбувається «відкриття хлопчиком пенісу та отримання ним досвіду мимовільної ерекції, ... в цей період матері повідомляють, що їхні діти часто мастурбують». Це проходить паралельно з набуттям ними здатності вільно переміщатися в просторі (ходити). Вона вказувала, що «в кінці другого

і на початку третього року життя хлопчики стискають свої пеніси для підзарядки впевненості» й при цьому вони звертаються до свого батька як до сильної фігури, з якою можна ідентифікуватися. «У дівчаток мастурбація має агресивний відтінок частіше ніж у хлопчиків і в більш ранньому віці». Малер писала, що мастурбація сприяє самостійності, й хлопчики отримують більше задоволення від самостійності, ніж дівчатка: «Брюс виявив свій пеніс на десятому місяці і, здавалося, міг торкатися його без будь-яких хвилювань чи внутрішніх конфліктів... Тедді виявив свій пеніс у дванадцять місяців, що посилює його ранню аутоеротичну активність – спокійну й направлену на самовтіху мастурбацію... Метью часто мастурбував аутоагресивним способом, особливо коли матір не могла приділити йому достатньої уваги через молодшу дитину... Мастурбація Сема, здавалося, частково була спробою заспокоїти себе, принаймні, від страхів кастрації» (Mahler, Pine, Bergman, 1975).

Важливо тут сказати про Едипів комплекс. Мелані Кляйн вважала, що він бере початок саме в цей ранній період. Працюючи з дітьми, вона виявила примітивні форми Едипового конфлікту, які виникають на першому році життя і передують етапу примату геніталій. Вона писала, що розвиток Едипу в обох статей починається однаково й «відношення до грудей матері є відправним пунктом початку Едипового комплексу, суттєвим фактором, який детермінує увесь емоційний і сексуальний розвиток дитини», що «оральне розчарування ініціює Едипів конфлікт, адже фрустрація біля грудей матері спонукає малюка розвернутися у бік батька і побачити ситуацію трикутника» (Klein, 1945). Через це Кляйн ще називають першовідкривачкою ранніх форм Едипового комплексу і Супер-Его (Britton, Feldman, O'Shaughnessy, 1998).

Трансформація нарцистичності. Перехід від «всемогутності» до самоповаги

Ближче до двох років дитина все більше відчуває свою окремість, а також, що вони з матір'ю вже не можуть функціонувати як одне ціле. Малер пише: «Приблизно в 15 місяців матір припиняє бути лише «домашньою базою» і стає людиною, з якою тодлер прагне розділити усі свої відкриття. З початком усві-

домлення своєї окремісті до малюка приходить розуміння, що бажання матері не завжди співпадають з його власними й це (розуміння) вступає в конфлікт з почуттями його грандіозності і всемогутності. Блаженство парної єдності виявляється зруйнованим». Малюк починає усвідомлювати, що він не центр всесвіту, що батьки окремі індивіди зі своїми інтересами» (Mahler, Pine, Bergman, 1975).

У процесі зростання і подальшого психічного становлення нарцистичні уявлення поступово мають зникнути. При цьому відмова від ілюзії власної «величі» має проходити з паралельним набуттям відчуття «хорошості», яке малюк може отримати від своїх батьків, інакше у нього зберігається схильність триматися за первинну ідею грандіозності. Малер вказує, що встановлення у дитини самоповаги і довіри до світу залежить від заміщення почуття всемогутності «здоровим вторинним нарцисизмом» і накопичений достатній резерв базової довіри є тим «нормальним нарцисизмом», що забезпечує малюку тверду опору для виходу у відмінний від матері світ. На цій стадії сепарації матір повинна бути вбудована як повністю «хороша» й це дозволяє дитині функціонувати окремо. При цьому Малер пише, що «прагнення матері відпустити тодлера, м'яко підштовхуючи його, надихаючи на досягнення незалежності, має величезну допоміжну роль для нормальної індивідуалізації». І навпаки, «усюдисуща інфантилізуюча матір, яка перешкоджає внутрішньому потягу дитини до індивідуалізації, може затримувати розвиток дитини та її здатність розділяти Я і іншого» (Mahler, Pine, Bergman, 1975).

Малер, як і Кляйн, зазначає, що у випадках, коли розпад почуття власної всемогутності відбувається надто різко, усвідомлення своєї безпомічності стає неочікуваним і болісним, у малюка може виникнути схильність розщепляти об'єктний світ на «хороший» і «поганий». Такі діти є чутливими до батьківського схвалення чи несхвалення, в майбутньому у них може бути хитка регуляція самоповаги й це може ставати причиною їхніх депресивних станів, тиранічних нахилів, істеричної поведінки (Klein, 1957).

Коли в дитини, що зростає, не вистачає внутрішнього ресурсу відштовхнутися від

батьків і остаточно спертися на власне Я, у тому місці може зберігатися інфантильний нарцисизм. При цьому варто розрізняти дитячий нарцисизм, нарцистичний розлад, а також інфантильний нарцисизм (Kernberg, 1975). Останній ще можна розглядати як претензію дитини на власну надважливість, що виникає у стосунках з батьками й зберігається в дорослому віці і є важливим складником, що допомагає зберігати Едипів комплекс.

Говорячи про автономію, Маргарет Малер вказує на два процеси розвитку психіки, що розгортаються паралельно. На сепарацію, яка означає вихід дитини із симбіотичного злиття з матір'ю. Та індивідуацію, що передбачає досягнення малюка й наявність у нього індивідуальних характеристик – розвитку пам'яті, сприйняття, пізнання світу, тестування реальності. Малер пише, що до кінця 21 місяця претензія на всемогутність йде на спад й у цей період діти починають різнитися між собою у своїй індивідуальності: у них розвивається мова, вони можуть висловлювати свої бажання, фантазії, в тому числі через символічну гру. З розвитком мови дитина починає відчувати, що вона вже може контролювати оточуючий світ, а також власну поведінку. Дитина досліджує своє тіло і починає усвідомлювати його таким, що належить їй. Розуміння своєї окремоті породжує встановлення відносин з матір'ю, батьком та іншими дітьми. «Встановлення взаємин» стає новим досвідом, досі незнаним, таким, що є відмінним від злиття» (Mahler, Pine, Bergmab, 1975).

Зростаючи, малюк усе більше розуміє, що є малим і повинен наодинці справлятися з багатьма труднощами. Малер вважає, що через це нормальним настроєм стає тверезий реалізм або навіть тимчасова депресія, й дівчатка більш схильні до депресивних настроїв, ніж хлопчики. Фруструючись, дитина намагається впоратися з негативними емоціями, й поступово, завдяки депресії, прояснюється реальність, з якою їй треба рахуватися, а отже, малюку доводиться переходити на новий, більш зрілий рівень комунікації, вибудовуючи реальні взаємини з іншими – так здійснюється рух від нарцистичності до об'єктних відносин, від «всемогутності» до довіри і самоповаги. На депресивну пози-

цію також впливає Едипів конфлікт. На це вказувала Мелані Кляйн. Вона писала, що коли у дитини з'являється усвідомлення, що у матері є своє життя, яке включає насамперед відносини з батьком, це підіймає почуття виключеності, заздрості і ревності (Klein, 1945). Ханна Сігал зазначала, що «на противагу нарцистичній, депресивна позиція веде до прийняття батьківської пари, а також до усвідомлення різниці між жінками і чоловіками й між поколіннями» (Britton, Feldman, O'Shaughnessy, 1998).

Сексуальність і соціалізація

Говорячи про дитячу сексуальність, а також нарцистичність дітей, варто розуміти, що малюки прагнуть реалізовувати й зберігати у відносинах зі своїми батьками, що постійно відбувається і зазвичай сприймається усіма учасниками як щось звичне, природне й від чого дітям у процесі соціалізації доводиться відмовитися. Одного разу я могла спостерігати таку взаємодію матері і дитини під час онлайн-сесії. Моя клієнтка, молода жінка, вийшла на зв'язок разом зі своєю трирічною донькою, яка не пішла у садочок. Жінка розповіла, що припинила грудне годування, коли малій було трохи більше року й з того часу донька щоночі біжить до неї з чоловіком у ліжку й гладить її груди, боляче крутить соски й вона не може з цим нічого вдіяти. Поки ми працювали, спочатку дитина гралася іграшкою, сидячи поруч з мамою. Та через якийсь час дівчинці набридла наша розмова й вона, вимагаючи до себе уваги, обома руками узяла жінку за обличчя, повертаючи її до себе, кажучи: «Мамо, дивися на мене». А далі, коли їй не вдалося нас зупинити, вона підняла клієнтці светр, намагаючись вивільнити її груди. Клієнтка м'яко спробувала зупинити малу, обіцяючи, що не довго говоритиме з «тьотею». Тоді мала лягла на груди матері, однією рукою обійнявши за шию й злегка кусаючи її, іншою, просунувши за пазуху матері, почала бавитися із сосками, про що клієнтка мені сказала.

Якщо на початку життя потяги дитини майже повністю сконцентровані на мамі, то через якийсь час усе більшого значення набуває контакт з татом, який, як правило, здійснює соціалізацію малюка. Відомо, що діти схильні до копіювання батьків – починаючи

з третього року життя відбуваються процеси гендерної ідентичності. Хлопчики ідентифікують себе з батьком, приміряючи собі його поведінку. При цьому об'єктом їхньої любові, як і спочатку, залишається мама, адже «тато любить маму і я, як чоловік, також її люблю». Для хлопчиків не складно наслідувати таку «чоловічу» поведінку – вони завжди любили маму. Дівчатка ж ідентифікують себе з мамою, наслідуючи її поведінку й приміряючи собі роль дружини свого батька. На відміну від хлопчиків, дівчаткам доводиться змінити об'єкт своєї первинної любові – з мами перенести свою любов на тата. А отже, їхній сексуальності доводиться більш жорстко підкоритися процесам соціалізації. В три-шість років у дітей уже можна спостерігати Едипів комплекс, який у цьому віці проявляється максимально яскраво, стає найбільш видимим. Саме в цей період хлопчики заявляють, що виростуть і одружаться на мамі, дівчатка ж прикрашаються, прагнуть подобатися татові. Проявляючи любов до батьків протилежної статі, діти часто доходять до того, що жорстко конкурують з батьками своєї статі – виникають перші «любовні трикутники», а також чотирикутники, якщо в родині є кілька дітей. Та навіть у такій конкуренції і мама, і тато обидва залишаються об'єктами любові, з якими можна отримати тілесне й емоційне задоволення: до них можна залізти у ліжко, обов'язково лягти між ними всередині, насолоджуючись контактом з обома, фантазуючи про власну винятковість.

3. Фрейд пише: «Звичайно, що дитині найлегше вибрати сексуальним об'єктом осіб, яких вона любить з дитинства. Серед дитячих фантазій закономірно на першому місці опиняються диференційоване сексуальне прагнення дитини до батьків – сина до матері і доньки до батька», при цьому «вибір об'єкта відбувається двократно, двома поштовхами: перший вибір у віці між двома та п'ятьма роками, другий – з настанням статевої зрілості, і зумовлює остаточну форму сексуального життя, ... інфантильна любов до батьків вказує шлях подальшого вибору сексуального об'єкта» (Freud, 1905). Фрейд доводить, що потяг до інцесту є природним інстинктом, і «якщо встановлений закон придушує цей

потяг, то причиною цього є погляд цивілізованих людей, що задоволення такого потягу приносить шкоду суспільству» (Freud, 1913). Він зазначає, що обмеження інцесту, подібно до інших моральних вимог табу, належить, імовірно, до історичних надбань людства й «кожного новонародженого чекає завдання – здолати Едипів комплекс, а хто не в змозі цього зробити, занедужує на невроз» (Freud, 1905).

Отто Феніхель, продовжуючи думку Фрейда, задається питанням: «що таке, власне, Едипів комплекс? Біологічний феномен, притаманний людському роду, чи продукт соціального інституту, родини?» Він пише: «Людське дитя біологічно більш безпомічне, ніж малюки інших ссавців, і потребує опіки й любові. Тому немовля завжди буде добиватися любові від дорослих, які про нього дбають, а ті, хто відніматиме цю любов, викликать ненависть і ревність. Якщо цей феномен назвати «Едиповим комплексом», то можна говорити про біологічну його основу». Він зазначає, що «Едипів комплекс, безумовно, залежний від впливу сім'ї, в якій один з батьків є однієї статі з дитиною і один з них – протилежної. І якби інститут сім'ї змінився, Едипів комплекс, безсумнівно, зазнав би змін» (Fenichel, 1996).

Дитячі фобії як прояв Едипового конфлікту

Та рано чи пізно настає момент, коли батьки відправляють малюка у його кімнату, у власну постіль, видворяючи зі свого ліжка – з місця, де можна отримати багато задоволення фізичного – обіймів і поцілунків і психічного – відчуття своєї особливості. Таке відсилення дитину фруструє, завдає удару по її нарцистичності, стає причиною заздрості – «коли вони там разом і їм добре без мене». У цей період діти часто фантазують про свою смерть і про те, як батьки страждатимуть, коли це станеться. За допомогою таких фантазій дитина прагне зберегти свою нарцистичну претензію на надважливість у цих стосунках. У цій фазі можна спостерігати прояви найперших яскравих невротичних симптомів, дитячих фобій.

Розквіт Едипу стає благодатним ґрунтом для дитячої тривоги. Трикутник, в якому опиняється малюк, з його безмежним бажанням матері, породжує внутрішній і зовнішній кон-

флікт. З одного боку, дитина відчуває кастраційну тривогу – в боротьбі за матір їй страшно отримати поразку й приниження від батька. Маленька дитина боїться великого ревнивого батька, який покарає усякого, хто порушить його закон (заборона на інцест). Й одночасно малюк почуває вину і сором перед добрим батьком за власні агресивні імпульси. А також сором за своє бажання матері, адже суспільство вказує, що воно неправильне, порочне (Freud, 1913).

Крім того, дитина відчуває тривогу перед матір'ю, яка, на думку Мелані Кляйн є більш ранньою, ніж страх до батька – дитина починає боятися власних лібідозних імпульсів, якими вона вже ніби може зруйнувати маму. Така тривога йде з агресії до матері, що, своєю чергою, виходить із заздрості до її грудей й вона посилюється, коли у гру вступає батько, якому мати надає перевагу (Klein, 1945).

Часто ця внутрішня агресія у бік батьків сприяє, що ситуація перевертається, й у дитячій уяві батьки об'єднуються і стають вже переслідуючими. В дитини виникає страх об'єднаних матері і батька, які помстяться. Мелані Кляйн вказувала на такі Едипові фантазії й тривоги у дворічних дітей, коли в центрі їхніх нічних кошмарів та фобій перебували батьки, які наздоганяли (Klein, 1945). Саме тому вона вважала, що «Едипів комплекс проходить, радше, під егідою ненависті, аніж любові, у ранній своїй творчості розглядала цей період як фазу максимального садизму» (Britton, Feldman, O'Shaughnessy, 1998).

Одночасно малюк переживає і сепараційну тривогу, коли він боїться бути залишеним чи втратити любов батьків. Часто це йде з відсутності віри, що «тато і мама будуть добрими й пробачать мені мою агресію».

Симптом як регресія на більш ранній стадії лібідозної організації

Мелані Кляйн писала: «Через панування тривоги і вини, а також низьку здатність Его переносити будь-яку напругу виникає надмірна фіксація на ранніх стадіях лібідозної організації і, як наслідок, надмірна тенденція на ці стадії відкочуватися, коли генітальна позиція не може встановитися міцно. ...Мій досвід привів мене до віри, що на початку життя лібідо зливається з агресією й на кож-

ній стадії на розвиток лібідо суттєво впливає тривога, яка виникає з агресивності. Тривога, вина і депресія інколи спонукають лібідо до пошуку нових джерел задоволення, а часом зупиняють його розвиток, посилюючи фіксацію на ранньому об'єкті і цілі». Кляйн зазначала, що «коли в дитини перемагає бажання досягти гармонії в родині, тоді у неї переважає необхідність стримувати свою ревність і ненависть, щоб зберегти об'єкти, які вона любить». І тоді регресія в період немовляти як «бажання перетворитися на малюка, вільного від агресії» (Klein, 1945).

Коли батьки є ненадійними внутрішніми об'єктами, на які не можна психічно спертися, й у дитини не вистачає внутрішнього ресурсу рухатись вперед і конкурувати з ними, коли тривога, сором і вина перемагають і вимагають стримувати лібідозні імпульси, а отже, виникає неможливість залишатися у генітальній позиції, тоді з'являється спокуса регресії в оральний період, туди, де можна злитися з мамою, задовольняючись з нею у своїх бажаннях за допомогою власної безпомічності. Симптом допомагає виконати такі бажання і забезпечує такий регрес, і тоді ми можемо спостерігати малих дітей, які вночі біжать у кімнату до батьків, розповідаючи про «страшного бабая». У цьому випадку симптом (фобія) стає найпершою вторинною вигодою, яка дозволяє малюку абсолютно легально, без почуття вини і сорому, повернутися до більш раннього рівня комунікації з батьками, щоб отримати необхідну порцію любові. А також щоб відновити відчуття своєї значимості, яке було травмоване, коли відбулося відсилення в окрему кімнату.

Здолання Едипу як формування дорослості

Як і відлучення від грудей, відмова від уявлень про свою унікальність є одним з важливих і необхідних етапів нормальної сепарації. В дитини формується Супер-Его, коли вона вже приймає й керується правилами, які від неї вимагає суспільство й, таким чином, у неї виникають внутрішні опори, можливості і здатність впливати на своє життя. «Залежність від батьків зникає. На зміну об'єктній любові приходить ідентифікація», – пише Анна Фройд, – «і все більше принципів, які

пропонують батьки і вчителі, їхні побажання, вимоги й ідеали інтроєктуються. У внутрішньому житті дитини зовнішній світ більше не проявляється виключно у формі об'єктивної тривоги. Цей світ уже створив всередині Его постійну інстанцію, в якій втілені вимоги людей, які оточують і яку ми називаємо Супер-Его. Одночасно змінам піддається й інфантильна тривога. Страх перед зовнішнім світом уже менш переважаючий і поступово він поступається місцем страхові перед новими представниками старої сили – перед Супер-Его і почуттям вини» (Freud A., 1946).

Крім того, дитина має залишити своїх батьків як причину свого любовного інтересу. Психопсихологи говорять, що «на висоті Едипового комплексу дитина відчуває розчарування – її нарцисизму завдається шкода, адже дорослий суперник має перевагу і привілеї» (Fenichel, 1996). Хлопчик має прийняти, що чоловіком його мами є тато, а дівчинка – що дружиною тата є мама. Долання Едипового комплексу означає, що дитина відмовляється від первинного прагнення зберегти любовний зв'язок з батьками. Натомість вона ідентифікується з ними і це стає важливим моментом її окремоті, основою для пошуку нових об'єктів задля прояву своєї сексуальності. Діти переносять свій любовний інтерес на інших, як правило, на своїх однолітків. Починаючи з п'яти-шестирічного віку можна спостерігати сплеск дитячих закоханостей і сексуальних ігор. Приймаючи своїх батьків як пару й приймаючи свою окремість, діти вже можуть залишатися у себе в ліжку. У цей період як компенсацію вони часто вкладають біля себе в постіль м'які іграшки. У цьому випадку психологи говорять про перехідні об'єкти.

Фройд пише: «З цього часу індивід повинен присвятити себе великій задачі відходу від батьків і тільки після її вирішення він може припинити бути дитиною, щоб стати членом соціального цілого. Для сина завдання – відділити свої лібідозні бажання від матері і використати їх для вибору реального об'єкта любові, а також примиритися з батьком, якщо він був з ним у ворожнечі, або звільнитися від його тиску, якщо він у вигляді реакції через дитячий протест потрапив до нього в покору. Невротич-

кам це рішення не вдається взагалі, син усе життя схиляється перед авторитетом батька, не здатний перенести своє лібідо на сторонній сексуальний об'єкт. Такою може бути і доля доньки. В цьому сенсі Едипів комплекс, по праву, вважається ядром неврозу» (Freud, 1917). В іншій праці він зазначає: «Одночасно з доланням і відмовою від інцестних фантазій відбувається одна з найзначніших і найболючіших психічних робіт статевого дозрівання – звільнення від авторитету батьків. При цьому є люди, які ніколи так і не змогли його позбутися, в тому числі відірвати свою ніжність від батьків повністю чи частково. У більшості це дівчата, які на радість тата й мами повністю зберігають свою дитячу любов ще довго після дозрівання» (Freud, 1905).

Роль батьків у здоланні Едипового комплексу і формуванні автономії

Вище у цій роботі багато йдеться про сексуальність дітей, їх несвідоме прагнення зберегти первинну любовну пару з батьками. Та треба визнати, що Едипів комплекс – процес з двостороннім рухом, у якому значну роль відіграють самі дорослі. І якщо у нашому суспільстві батьки готові вчасно відлучати своїх дітей від материнських грудей, то не завжди вони сприяють подальшій їх сепарації й нормальному проходженню й здоланню Едипового комплексу, а часто навпаки.

Здорова сепарація, як правило, відбувається м'яко і поступово, коли батьки, з одного боку, турбуються про дитину, а з іншого – вказують їй на власні інтереси. Коли вони проявляють любов і демонструють дитині повагу і одночасно вимагають поваги до себе. У цьому випадку у малюка відчуття інфантильної центровості має змінитися відчуттям власної хорошості. І навпаки, у разі відсутності відчуття хорошості у нього може виникнути внутрішня пустка, що сприятиме триманню нарцисистичності. Дитина, яка відчуває повагу до себе, вчиться поважати інших, а отже, вона вже може бачити різницю між своїми інтересами та інтересами інших людей, відчувати свої кордони і кордони інших. При цьому повага до батьків не означає дитячої покори. Повага передбачає усвідомлення і прийняття дітьми, що батьки є окремими особистостями. Це стає основою для здорової комунікації,

здатності до співпраці. І це суттєво відрізняється від залежних відносин.

Проблеми у дітей виникають тоді, коли у батьків є власні психічні проблеми, перекося, які вони привносять у дитячо-батьківську взаємодію. Психопсихіки сходяться на думці, що «невротичні дорослі виховують невротичних дітей, а в Едиповому комплексі дітей часто відображається нездоланий Едипів комплекс батьків» (Fenichel, 1996). Варіантів таких перекося є багато.

Коли, до прикладу, з метою виховання батьки надто жорстко сепарують або фруструють дитину або фрустрація виникає внаслідок складних життєвих обставин, тоді відчуття дитячого страху, безпомічності й покинутості може бити за край. Особливо коли при цьому батьки не сприяють формуванню у малюка почуття «хорошості», наголошують, що він поганий і неслухняний. Це може викликати у дитини як істеріку, так і повну відстороненість чи проявитися симптоматично. Психопсихіки вважають, що ранній травматичний досвід не сприяє доланню Едипу: «Все, що посилює страхи і сприяє витісненню сексуальності, згодом заважає побороювати Едипів комплекс – такий механізм впливу небезпек і усіх подій, які суб'єктивно означають загрозу» (Fenichel, 1996).

З іншого боку, проблемою стає поведінка когось з батьків або їх обох, коли вони не готові сепарувати дитину. Адже часто батьки не тільки не сприяють самостійності своїх дітей, а навпаки, докладають багато зусиль, щоб залишити їх залежними, свідомо чи не свідомо прагнуть, щоб нормальної сепарації так і не відбулося. Маргарет Малер пише: «Здебільшого коли мати перешкоджала автономії сина, встановлення його ранньої гендерної ідентичності ставало під загрозою або порушувалось, особливо коли вона була не здатна передати сину право розпоряджатися його тілом і пенісом. Деякі матері заохочують, фактично змушують сина зайняти пасивну позицію, ...варто згадати пасивно-рецептивні форми Едипового комплексу у чоловіків у результаті опіки матері». Вона зазначає, що «у випадку з хлопчиком у ході нормального розвитку кастратором, імовірно, має виступати батько, а не мати» (Mahler, Pine & Bergman, 1975).

Є багато родин, де превалює бажання батьків залишити дітей у своїй владі. При цьому авторитарні батьки блокують будь-яку можливість становлення їхньої незалежності, а отже, соціальної спроможності. Здебільшого це дає можливість батькам програвати якісь свої невротичні проблеми, наприклад, використовувати дітей для підтримання своєї нарцистичності, відчуття всемогутності. Як правило, в таких родинях бажання дітей відділитися підіймає багато тривоги. Наступний діалог з моїм клієнтом, чоловіком 28 років, який страждає тривожністю, добре ілюструє таку ситуацію.

– Я зараз зустрічаюся з одною панянкою, старшою за себе. У нас все добре. Час проводимо разом, гуляємо, можемо в кафе посидіти, потім в мене зайнятися сексом, переночувати. Все ніби норм. Мені з нею класно. І їй також. Так майже рік. Батьки не знають, що в мене така дівчина. Вони б ніколи не зрозуміли.

– Скільки їй років?

– Сорок.

– Вам важливо, щоб батьки вас зрозуміли?

– Певно, є моменти, які їм краще не знати.

І моя дівчина це знає, які вони. Тому ми вирішили, що нехай краще буде так. А ще через війну я пішов вчитися в аспірантуру, щоб мене нікуди не забрали. Звісно, не без батьківського впливу. А які у мене ще є варіанти з моїм характером, темпераментом і вразливою психікою? Паралельно працюю. Графік просто підлаштовують.

– Ваша дівчина розлучена?

– Так. Навіть два рази. Має дорослу доньку. Каже, що у сорок хочеться сексу ще більше ніж раніше, а чоловіки її віку уже не ті. Ми навіть на місяць розходилися, потім назад зійшлися.

– Чому розходилися?

– Через різницю у віці. Ніхто того не прийме, не зрозуміє.

– А може, хай батьки визнають? Може, дозволити це? Прожити таку ситуацію і байдуже, як їм?

– Та ні. Якось не байдуже.

– Хіба це велика різниця у віці?

– Це ви нормально сприймаєте таку різницю. Вони – ні. Колись вони не могли сприйняти на два роки старшу. А тут – дванадцять.

- А що з батьками станеться, якщо вони визнають? Чи що з вами станеться?
- Не хочу навіть уявляти.
- Ви боїтеся своїх батьків?
- Ну, бо вони зробили так, щоб я боявся.

Збереження Едипової ситуації через підтримання дитячої нарцистичності

Інколи прагнення батьків зберегти Едип маскується показовою жертовністю, готовністю покласти своє життя на «вівтар» дитини. Наприклад, коли мама словами й діями демонструє усім і малюку, що його інтереси для неї надважливі – при цьому відправляє батька в окрему кімнату і залишається спати з дитиною. Чи коли мама вказує, що вона «живе заради дитини» – у малюка може підтримуватися інфантильний нарцисизм, коли він вже інтенсивно фантазує про свою особливість. Очевидно, що така мама перешкоджає встановленню нормальної сепарації і соціалізації, здорової комунікації дитини з оточуючим світом на рівні «брати і давати», при цьому задовольняючи якісь свої інтереси. Як правило, у дорослому житті такі діти схильні до тиранії, істерії, абсолютно неспроможні здоровим чином взаємодіяти ні із собою, ані з іншими. Можна багато фантазувати чим може все закінчитися, якщо дати такій мамі повну волю. Наприклад, з дитини може вирости доросла людина, яка «ссе мамину цицьку і спить з нею в ліжку». Звичайно, це дуже груба фантазія. Та є інший анекдот, який схожим чином відображає те, що може відбуватися в таких стосунках: «– Моня йди додому. – Мамо, я змерз? – Ні, ти хочеш їсти».

Іншою проблемою стає взаємодія батьків з дітьми, яка наповнена сексуальною амбівалентністю. Наприклад, коли з якихось причин сексуальне задоволення батьків недостатнє, тоді вони можуть відчувати більш сильну любов до своїх дітей. Отто Феніхель пише: «Така любов несвідомо може сприйматися дітьми як сексуальне зваблення й посилювати Едипів комплекс, після чого батьки можуть піддавати дітей погрозам і санкціям. Таким чином, деякі діти спочатку вводяться батьками у спокусу і потім ними ж караються» (Fenichel, 1996). Це може сприяти внутрішньому конфлікту, вині і сорому, відчуттю своєї брудності.

Я хочу звернути увагу на ще одну ситуацію, пов'язану з підтриманням дитячої нарцистичності, яка реалізується амбівалентним способом. Коли, з одного боку, батьки вказують дитині на її особливість для родини та, насправді, відверто байдужі до її інтересів. У цьому випадку для дитини це створює зону постійної фрустрації. У такій родині дитина вірить батькам, що вона надважлива, при цьому перебуває в постійному дефіциті своїх потреб. Часто такі діти можуть відчувати свою достатню хорошість і це дає їм ресурс «потерпіти», доки до них дійде черга. Дитина тримається за створену і підтримувану батьками ілюзію, що «тато і мама все зроблять для мене і замість мене й однозначно краще ніж я, просто треба трохи почекати». У цьому випадку дитина потрапляє у мазохістичну позицію, в якій їй треба постійно бути терплячою, слухняною. Так виростають «хороші дівчатка і хлопчики», які можуть нескінченно довго чекати благ від «важливих» інших, не роблячи власних кроків до самостійності. Як вказує Ненсі Мак-Вільямс: «Мазохіст залишається мазохістом не тому, що йому подобається терпіти, а тому, що він це робить з вірою у краще майбутнє або щоб не стало гірше» (McWilliams, 1994). Якщо зобразити таку ситуацію символічно, то це схоже, коли, з одного боку, батьки «не пускають дитину у свою спальню» – туди, де можна отримати багато задоволення. Але й «не відпускають її далеко від спальні», забороняючи йти і самостійно отримувати блага деінде. В такому випадку дитина ніби «сидить під дверима батьківської спальні», далеко не відходячи, в фантазіях про свою надважливість, в очікуванні благ.

Є гарна приказка: «Не дай дитині риби, навчи її ловити». При цьому хороші батьки сприяють, щоб дитина відокремилася і почала сама «ловити» деінде. Погані «годують дитину рибою», зваблюючи її ніби легким життям, виставляючи умову, що та лишатиметься поруч, слухняною, визнаючи їхній авторитет. Дитина потрапляє у нарцистичну пастку, коли вірить, що такі батьки турбуються про неї, адже, насправді, вони дбають про себе, переводячи її у стан віри, надії і очікувань, замість того, щоб відділити і відпустити у доросле

життя. І у цьому випадку все залежить від сили внутрішнього прагнення і здатності дитини акумулювати і скористатися власними агресивними імпульсами, щоб могли відштовхнутися й вивільнитися з родинної залежності, позбавитись надто солодких пут і пасток, розставлених батьками, які зваблюють легким життям, часто діючи по типу «багога і пряника». І, звичайно, не всім вдається.

Отто Феніхель пише: «Кожна дитина прагне бути дорослою й грає роль дорослого. Та кожного разу, коли дитина боїться власних емоцій, непримиримих еротичних і агресивних прагнень, вона може сховатися за установкою: «Все це не надто серйозно, адже я ще дитина». Бажання «бути дорослим» блокується почуттям вини і відчуттям захищеності у статусі дитини й призводить до фіксацій, які змушують у майбутньому багатьох дорослих невротиків поводитися так, ніби вони все ще діти» (Fenichel, 1996). Маргарет Малер зазначає: «Зрештою, кастраційна тривога змушує хлопчиків долати Едипів комплекс. Кастраційна тривога дівчаток, очевидно, не являє собою динамічну силу. Можна стверджувати, що жінки не долають Едипів комплекс тією мірою й так рішуче, як чоловіки. Страх «втратити любов» у жінок сильніший, ніж у чоловіків» (Mahler, Pine, Bergman, 1975).

Істеричність як прояв нарцистичності, що зберігається в Едипі

Коли у дитини підтримується віра, що хтось «мене дуже любить і тому про мене обов'язково подбають, а отже, самому не треба нічого робити, лише трохи почекати», це зберігає залежну інфантильну поведінку, яка потім переноситься на взаємодію з іншими партнерами. А також це лягає в основу істеричного характеру. Істерика – це коли «я залежний і безпомічний голосно, з нарцистичною претензією прошу іншого подбати про мої потреби», або «голосно прошу у іншого дозволу зробити те, що я хочу». Дослідник нарцистичності Гайнц Когут стверджував, що істерика являє собою «нарцистичну лют», яка виникає, коли відмова дитині, її бажанням, стає ударом по її завищених самоуявленнях, по відчуттю надважливості (Goldenberg, Goldenberg, 2007). На відміну від інфантильної особистості, доросла людина не чекає від

когось ані підтвердження своєї важливості, ані дозволу – вона дбає про себе сама, роблячи те, що вважає потрібним. Особа ж, у якої нездоланий Едипів комплекс, яка вірить у свою особливість для своїх батьків і при цьому боїться втратити їхню любов, вона не здатна просто робити те, що вважає потрібним.

У людей, які страждають тривогою, з яскравою психосоматикою, у них, як правило, можна спостерігати нездоланий Едип. В дорослому віці він проявляється через брак самостійності, відсутність готовності брати відповідальність за своє життя і діяти, страх бути незручним і втратити відносини, через потребу залишатися «хорошим», чекати на іншого, який «прийде, побачить, як мені погано, і дасть мені все, що я хочу». Та найголовніше, через оберігання нарцистичного бажання – «я надважливий для родини, про мене подбають». Здебільшого все це супроводжується повною залежністю від батьківського об'єкта, в тому числі фінансовою безпомічністю. Своєю чергою така система, як правило, підтримується іншими – батьками, партнерами, яка для них є часто дуже бажаною, такою, що дає можливість відчувати свою значимість, реалізовувати владу і контроль. Таку їх зацікавленість не рідко можна спостерігати й під час психотерапії. Фройд писав: «При психоаналітичному лікуванні втручання родичів – пряма загроза, до якої не знаєш, як віднестися. Ми готові до внутрішнього супротиву пацієнта, яке вважається необхідним, та як захиститися від цього зовнішнього супротиву? Хто знає, які протиріччя роздирають родину, той, в якості аналітика, буде здивований, виявивши, що близькі хворого часто проявляють менше інтересу до його одужання, ніж щоб він залишався таким, як є» (Freud, 1917).

Людина, у якої багато почуття вини перед батьками за своє бажання окремість, а також, коли вона не може відмовитися від переваг, які отримує в позиції дитини, така особа не має ресурсу залишити батьків. Це той випадок, коли Едипів комплекс залишається нерозрішеним, а людина – не сепарованою. А також це стає основою для формування в майбутньому інших стосунків, схожих на батьківські, де багато залежності, покори і чекання. Часто це буває

у жінок, коли вони шукають чоловіка, який про них подбає, й у них багато віри і сподівань, що інший їх любитиме, а значить, повністю візьме на себе відповідальність за їхнє життя. Це лягає в основу для майбутніх токсичних відносин. Такі жінки схильні потрапляти в історії, коли їх вже використовують. Для них все повторюється так само, як і з батьками.

Симптом як той, що регулює Едипові стосунки

Свого часу Зигмунд Фройд, досліджуючи істерію, віднайшов психоаналіз. Його пацієнтками були інфантильні жінки, які страждали істеричними симптомами – з багатих родин, залежні від своїх батьків і чоловіків. Деякі психотерапевти сходяться на думці, що панічні атаки є сучасною формою істерії.

Якщо провести паралель з дитячою фобією, яка виникає у малюка, коли він перебуває сам у своїй кімнаті, й яка дає йому можливість легально повернутися у ліжко до своїх батьків й примиритися з ними у своїх агресивних імпульсах, так само і тривожний симптом стає вторинною вигодою, що допомагає зберегти Едипальний контакт з батьківськими фігурами, паралельно реалізуючи інфантильну нарцистичну фантазію дитини про особливість для близьких і ще більше зміцнює такий союз: з одного боку, посилює залежність і безпомічність, а з іншого – регулює і компенсує цю ситуацію. Алгоритм формування тривожного симптому, що виникає у стосунках з нездоланим Едиповим комплексом, можна спостерігати в такій схемі.

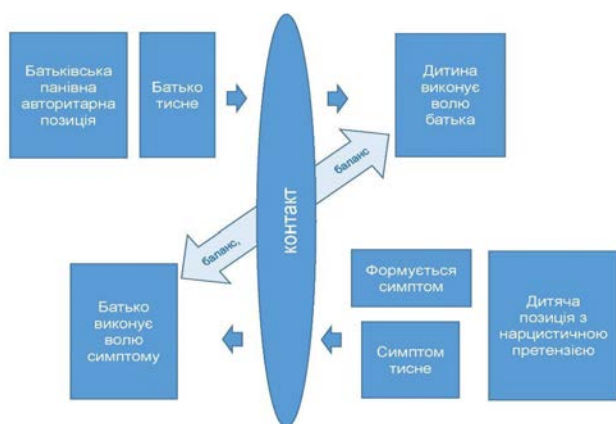


Схема 1. Симптом (тривожний розлад), що регулює, компенсує і зберігає Едипальну ситуацію:

- 1) авторитетний батько тисне;
- 2) дитина робить те, що хоче батько, при цьому зберігаючи свою нарцистичну претензію у цих стосунках;
- 3) на протидію волі батька, реалізується внутрішня інфантильна нарцистична воля дитини, яка проявляється через симптом;
- 4) батько виконує волю симптому.

Таким чином, тривожний симптом варто розглядати як проблему, що виникає в Едипальних стосунках і забезпечує регрес на більш ранній стадії психічного розвитку, зокрема в оральний період. Це відбувається через внутрішній конфлікт, притаманний Едипу: коли існує неможливість відірвати свої лібідозні бажання від батьківських фігур і рухатися окремо в генітальній позиції. При цьому симптом стає вторинною вигодою, так званою компенсацією, що забезпечує баланс у стосунках, з одного боку, роблячи їх рівноцінними (спочатку дитина виконує волю батька, а потім батько «танцює» навколо симптому), а з іншого – зберігає Едипальний контакт, ще сильніше спаюючи його, одночасно підтримуючи нарцистичну взаємозалежність усіх учасників. У цій схемі слова «батько» і «дитина» варто розглядати символічно, позаяк у батьківській позиції часто є партнер, на якого здійснюється перенос.

Коли дитина у своєму бажанні володіти матір'ю не здатна рухатися в генітальній позиції, бо не справляється зі своїм внутрішнім конфліктом, у тому числі зі своїми агресивними імпульсами до батьків і виною за них, тоді виникає регрес в оральну фазу психічного розвитку, назад у безмежне злиття з матір'ю. Психотерапія має забезпечити повернення до генітальної позиції. Саме на це вказує Мелані Кляйн, описуючи свій досвід роботи з тривогою в дітей: про «вміння дивитися в обличчя конфліктам і страхам, пов'язаним з генітальними бажаннями» (Klein, 1945). На відміну від дітей, у дорослих тривожний симптом ще можна розглядати як страх Свободи. Дитяче бажання матері в дорослому віці має змінитися на бажання Свободи, на прагнення до проявлення власного Я.

Випадок роботи з клієнткою, коли симптом регулює Едипові стосунки

Кілька років тому до мене звернулася жінка тридцяти двох років, яка на той момент

п'ятнадцять років страждала тривожним розладом. Вона була у шлюбі десять років, мала семирічну доньку. Коли їй було сімнадцять, у школі на випускному вечорі дівчина втратила свідомість, після чого в неї з'явилися панічні атаки. У той період вона готувалася до вступу до ВНЗ, планувала переїхати в інше місто. Її мама була проти, говорила, що донька без неї не зможе. Через тривожний розлад дівчина залишилася жити з батьками, вступивши до місцевого ПТУ.

Сім'я, у якій росла клієнтка, – мама, батько і старший брат. Мама – владна жінка у родині й одночасно залежна від думки чужих людей. Батько – тихий чоловік, був під впливом дружини й у конфліктних ситуаціях повністю займав її бік. Моя клієнтка – слухняна дитина, яка час від часу намагалася противитися волі матері, але ці спроби були заслабкі. Під впливом матері вона легко впадала в почуття вини і сорому, намагаючись «бути хорошою».

Коли доньці виповнилося двадцять, мама знайшла їй хлопця, спокійного і романтичного юнака, з яким вона швидко одружилася. Молоді кілька років жили разом з батьками клієнтки, аж поки чоловік не знайшов роботу в іншому місті і наполіг на переїзді. Мама важко сприйняла таку перемену. Клієнтка також відчувала сильну тривогу. Та після переїзду їй стало значно легше, інтенсивність панічних нападів зменшилася. Разом із тим мама вимагала телефонних дзвінків і тривалих розмов по кілька разів у день.

У новому місті жінка народила доньку. Чоловік сприяв, щоб вона не працювала, забезпечуючи її фінансово. Він був постійно на роботі, мало приділяв їй уваги. Зі слів клієнтки, її чоловік добрий, спокійний, люблячий батько, їхні відносини – рівні, нудні.

Клієнтка звернулася до мене через заохоченість, яка виникла до хлопця, який працював продавцем у магазині одягу. Він виявив до неї захоплення, коли обслуговував у магазині. Далі вони почали переписуватися й між ними виникли віртуальні стосунки, які ставали чимдуж палкими. Хлопець обіцяв забрати її від чоловіка, та через якийсь час почав її ігнорувати й далі став жорстоким у переписці, влаштовуючи емоційні гойдалки. На фоні такої взаємодії тривога зросла, панічні атаки почали повторюватися.

У цій історії можна прослідкувати усі складники, про які я писала вище. Найперше – неможливість клієнтки відірвати свої бажання від батьківської пари чи навіть конкретно від матері й одночасно нездатність матері відпустити доньку в доросле життя, прагнення їй вибирати партнера, бажання контролювати обох. Посилення сепараційної тривоги і дебют симптому на випускному як наслідок внутрішнього конфлікту й неможливість дівчини покинути батьківське гніздо, коли симптом ще більше зміцнював цей союз, а дім батьків здавався вже найбільш безпечним місцем, де можна було залишатися у своїй безпомічності й залежності.

З одного боку, клієнтка виконувала волю матері – не здатна бути в контакті зі своїми потребами, не маючи ресурсу витримувати своєю агресією, провалювалася у почуття вини. З іншого – увага матері, а також її надзвичайна опіка допомагали зберігати відчуття особливості у цих стосунках, де вже не треба було розвиватися і конкурувати, досить було залишатися зручною. Симptom, по суті, визначав її життєві пріоритети – встановлював панування залежності, яка посилювалася через панічні атаки, що наростали і повторювалися. Симptom зберігав Едипальний контакт, забезпечував легальну причину для цього союзу, по типу – «не я бажаю залишатися в цих стосунках, я це роблю, бо я безпомічна без мами».

Тривога знизилася, коли жінка віддалилася від батьків. Але через якийсь час вона почала шукати заміну матері. Її чоловік не справлявся з материнською функцією повною мірою. Він був більше зайнятий своїми справами, ніж невротичними потребами дружини. А також не сприяв, щоб клієнтка рухалася в дорослий рівень. Йому було зручно, що вона залишалася в позиції «маленької дівчинки», про яку він дбав, а вона займалася виключно дитиною і домом.

Коли матір виявилася на відстані, а відносини з чоловіком не змогли забезпечити їй необхідної нарцистичної уваги, клієнтка перенесла своє бажання особливості у стосунки з іншим чоловіком, з яким уже можна було програти все те, що і з батьками, де було багато ідеалізації, взаємної нарцистичної пре-

тензії і емоційної залежності. У цих відносинах з'являлися знайомі сенси, поверталася відчуття своєї значимості, «реалізованості».

У терапії я запропонувала їй іншу можливість реалізуватися: увійти в контакт зі своїми давніми бажаннями і почати їх досягати, повернутися у момент, коли вона мріяла про доросле життя, але страх рухатися окремо виявився таким великим, що симптом її «врятував», допомігши залишити все, як є.

Сесія за сесією ми поступово вибудовували кордони з мамою, зменшуючи кількість і тривалість дзвінків, і паралельно розбиралися, що відбувалося з нею в її стосунках з чоловіками. Працювали з відсутністю здорової злості та невмінням захищати свої кордони – покидали зону «слухняної дівчинки», тримали у фокусі її бажання. Розвивали здатність бути зі своєю агресією, не впадаючи у почуття вини, рухалися у бік її реалізації та самостійності. На фоні психотерапії жінка влаштувалася на роботу і стала водити машину, чим надзвичайно здивувала своїх родичів і одночасно викликала їхній супротив, агресію. Паралельно почала зростати її самооцінка і впевненість. Поступово нам вдалося вийти на новий рівень, коли вона вже змогла відділитися від мами і стати повноцінним партнером для свого чоловіка.

У цій роботі нам вдалося пройти шлях, про який Анн Анселін Шютценбергер пише: «Під час психотерапії горизонти розширюються і ми вже можемо уявити себе в майбутньому й почати відчувати свої потреби, бажання, вибудовувати власний проєкт свого життя. Перед нами з народження стоїть проблема – перерізати пуповину, відділити себе від іншого, від матері, сім'ї. Часто таке роз'єднання проходить важко. В результаті ми отримуємо власну ідентичність, своє Я. Йдеться про зрілість – про дорослішання після роботи, пов'язаної із саморозвитком. Чи після психотерапії. Американці, вслід за Карлом Роджерсом, називають це «особистісним зростанням»» (Schützenberger, 1988).

Едипів комплекс у творі Лесі Українки «Блакитна троянда»

Іншим хорошим прикладом виникнення симптому на фоні нездоланого Едипового комплексу, який мені хочеться навести в цій

роботі, є літературний твір Лесі Українки «Блакитна троянда» (Леся Українка, 1908). У ньому письменниця зображає історію кохання молодих людей, які мріють одружитися, та через психічну хворобу, яка розвивається в дівчини, остання сама відмовляється від відносин. До того ж матір хлопця також категорично проти їхнього шлюбу. А він, з одного боку, вмовляючи дівчину не покидати його, з іншого – не здатен піти проти бажання матері, яка, прагнучи йому кращої долі, цим самим годує його нарцистичність. Чоловік залишається добрим сином і вибирає матір. Та після того, як кохана йде, у нього виникає важка хвороба. Він стає прикутим до ліжка і повністю залежним від матері. Зрештою, мати сама знаходить дівчину і просить ту повернутися до сина.

Коли син не в змозі залишити стосунки з матір'ю й відмовляється рухатися в бік свого дорослого вибору, тоді симптом, що виникає, з одного боку, ще більше зміцнює його союз з матір'ю, а з іншого – регулює їхні відносини, коли вже матір, яка раніше не хотіла й чути про бажання свого здорового сина, тепер виконує волю його симптому. Будучи хворим, чоловік отримує те, чого не в змозі досягти здоровим. Симптом задовольняє його бажання, допомагаючи влаштувати стосунки одночасно з обома жінками. Ймовірно, що у цьому випадку шлях від симптому – могли зробити вибір у бік дорослого життя, а значить, мати сміливість та рішучість втратити дитячі стосунки.

Підсумовуючи вищесказане

Потяг до інцесту є первинним природним процесом, який Фройд описав під терміном Едипів комплекс, який найбільш стає видимим у віці трьох-шести років, хоча проявляється з перших днів після народження і в тій чи іншій формі може тривати все життя. Суспільство вважає цей потяг порочним і таким, що шкодить цивілізаційним цілям. Саме тому Едипів комплекс лежить в основі внутрішніх конфліктів, коли те, що дозволяється малим дітям не пробачається дорослим.

Проявлення і трансформація сексуальності відбувається у батьківсько-дитячій взаємодії, а також у ситуації трикутника, при цьому спосіб отримання дитиною задоволення впливає на її залежність чи окремість. Так, немовля

під час фрустрації для того, щоб заспокоїтися, потребує, щоб мати взяла його на руки і приклала до грудей. З іншого боку, дитяча мастурбація може сприяти автономії, коли дитина вже має ресурс втихомиритися самотійно. В більш старшому віці здатність отримувати задоволення і заспокоюватися окремо від батьків означає в тому числі готовність переносити свою любов і сексуальний потяг на інших людей, наприклад, на своїх однолітків. У працях З. Фройда, М. Кляйн, М. Малера та інших науковців-психоаналітиків можна прослідкувати зв'язок між становленням автономії та трансформацією сексуальності, спостерігати видозміну шляхів отримання задоволення: орального, анального чи генітального рівнів.

Дитяча нарцистичність також постійно терпить трансформацію і сильно корелює з процесами сепарації-індивідуалізації, впливає на розгортання Едипової ситуації і одночасно залежить від того, що відбувається у дитячобатьківських стосунках. Спочатку дитина змушена побачити свою матір як окрему людину (сепарація одного року), далі – розпізнати свій гендер й усвідомити своє тіло окремим (сепарація трьох років) і на кінець – відмовитися від матері як від об'єкта свого лібідозного бажання, залишивши її для батька (сепарація п'яти-шести років). При цьому у коконі Едипового конфлікту у малюка підіймається багато заздрості і злості, а також почуття сорому, вини й тривоги, що може сприяти регресії в оральну фазу й тоді вже можна спостерігати дитячі фобії, симптом. І навпаки, тривога знижується, коли в дитини з'являються ресурси задовольнятися у своїх потребах самотійно, окремо від батьків, що вказує на її здатність залишатися в генітальній позиції.

Дитяча нарцистична претензія на власну надважливість найдовше зберігається у взаємодії з батьками і є важливою компонентою,

яка лежить в основі Едипу. Дитина залишається залежною, коли в її любові до батьків зберігається її бажання особливості у цих стосунках чи коли вона кориться волі батьків, вибираючи їхній інтерес проти свого інтересу й, таким чином, втрачає здатність проявляти власне Я, спроможність задовольняти свої потреби самотійно. При цьому варто розрізняти вклад, який роблять діти в збереження Едипової ситуації, і вклад, який роблять батьки. Адже батьки, зі свого боку, часто прагнуть зберегти первинну «любовну пару» зі своїми дорослими дітьми, інколи зваблюючи їх тими чи іншими благами чи агресивно реагуючи на їхнє бажання сепаруватися. Зі свого боку, симптом допомагає виконувати бажання як дітей, підтримуючи їхню інфантильну нарцистичну залежність, так і батьків, допомагаючи останнім реалізовувати нарцистичне відчуття своєї влади. Симptom стає вторинною вигодою, компромісом, який дозволяє зберігати (зміцнювати) Едипальні відносини і одночасно регулює їх, частково задовольняючи інтереси усіх сторін.

Психотерапія спрямована на вихід з Едипальних стосунків і забезпечує рух від інфантильної нарцистичної претензії до відчуття самоповаги через усвідомлення своїх дорослих потреб до їх реалізації, до особистої Свободи. На прийняття своєї відокремленості, можливості відділятися від матері, родини, до здатності вступати в конкуренцію, взаємодіяти з власною агресією. Спроможності приймати власні рішення і діяти, припинення чекання благ і дозволу, сміливості робити те, що треба робити, готовності дбати про себе самотійно, уміння з іншими будувати партнерські відносини, а не залежні – саме такі потреби є одними з найчастіших серед маніфестних чи латентних запитів тривожних клієнтів і на це спрямована психоаналітична психотерапія.

Список літератури:

- Українка, Л. (1908). Блакитна троянда. Альманах «Нова Рада», Київ, 1908, ст. 387–452.
- Britton, R., Feldman, M., O'Shaughnessy, E. (1998). Der Ödipuskomplex in der Schule Melanie Kleins. Klinische Beiträge. Klett-Cotta, Stuttgart.
- Fenichel, O. (1996). The Psychoanalytic Theory of Neurosis. P. 744, Published November 14, by Routledge.
- Freud, A. (1946). The Ego and the Mechanisms of Defence. London, Hogarth Press, p. 9.
- Freud, S. (1905). Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, Wien.
- Freud, S. (1913). Totem und Tabu. Hugo Heller und Cie, Wien.

- Freud, S. (1917). *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Dritter Teil. Allgemeine Neurosenlehre.* Hugo Heller und Cie, Wien.
- Goldenberg, H., Goldenberg, I. (2007). *Family Therapy.* P. 172.
- Kernberg, O. (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism.* New York, Aronson.
- Klein, M. (1945). The Oedipus complex in the light of early anxieties. *International Journal of Psychoanalysis.* V. 26. P. 11–33.
- Klein, M. (1957). Envy and gratitude. In *Envy and gratitude and other works 1946–1963.* New York. Pp. 176–235.
- Mahler, M., Pine, F., Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant: symbiosis and individuation.* Basic Books, New York.
- McWilliams, N. (1994). *Psychoanalytic diagnosis: Understanding personality structure in the clinical process.* New York, The Guilford Press.
- Schützenberger, A.A. (1988). *Aïe, mes aïeux!: Liens transgénérationnels, secrets de famille, syndrome d'anniversaire, transmission des traumatismes.* Paris, Desclée de Brouwer.

Анотація. У сучасному світі все більше людей страждає тривожними розладами, й багато психотерапевтичних методів торує свій шлях роботи з такими проблемами. Дослідження тривоги в психоаналітичному руслі веде до феномену Едипової ситуації. У цій статті аналізується питання виникнення тривоги. Тривожний симптом розглядається як наслідок нездоланого Едипового комплексу. Простежується процес формування і розгортання Едипу й таких його важливих складників, як дитяча сексуальність та інфантильний нарцисизм, які зароджуються у коконі дитячо-батьківської взаємодії і є первинними й природними для малюка у його стосунках з навколишнім світом. Висвітлюється зв'язок між Едипом та незавершеною сепарацією, а також трансформацією сексуальності й нарцисизму під час проходження і здолання Едипового комплексу. Розкривається вплив цих процесів на формування залежності чи автономії. Розглядаються алгоритми виникнення тривожного симптому, досліджується його роль як такого, що регулює і компенсує незавершені Едипові стосунки, які тривають у дорослому віці. Розділяється і вказується на вклад, який роблять діти в збереження Едипової ситуації, і вклад, який роблять батьки.

Тривожний симптом розглядається як проблема, що виникає в Едипальних стосунках і забезпечує регрес на більш ранній стадії психічного розвитку, зокрема в оральний період, що відбувається через внутрішній конфлікт, притаманний Едипу, коли у дітей існує неможливість відірвати лібідозні бажання від батьківських фігур і рухатися окремо в генітальній позиції. При цьому симптом стає вторинною вигодою, так званою компенсацією, що забезпечує баланс у стосунках, з одного боку, роблячи їх рівноцінними (спочатку дитина виконує волю батька, а потім батько – волю симптому), а з іншого – зберігає Едипальний контакт, зміцнюючи його, одночасно підтримуючи нарцистичну взаємозалежність усіх учасників.

Наводяться кейси психотерапевтичної роботи з клієнтами, а також приклад з літературного твору Лесі Українки «Блакитна троянда», де висвітлюється роль симптому у ситуаціях, де присутня неможливість здолати Едип. Простежуються шляхи, що мають, нарешті, привести особистість до дорослості, до особистої Свободи. До зрощення здорового Его, що здатне опиратися на окремість, на відчуття самоповаги та власну спроможність.

Ключові слова: Едипів комплекс, дитяча сексуальність, інфантильна нарцистичність, сепарація, тривога, тривожний симптом, вигода симптому.

Abstract. In today's world, more and more people suffer from anxiety disorders, and many psychotherapeutic methods are paving the way to work with such problems. The study of anxiety in the psychoanalytic framework leads to the phenomenon of the Oedipal situation. This article analyzes the issue of anxiety. The anxiety symptom is considered a consequence of the unresolved Oedipus complex. The process of formation and deployment of Oedipus and its important components such as childhood sexuality and infantile narcissism, which are born in the cocoon of child-parent interaction and are primary and natural for the child in his or her relationship with the outside world, is traced. The author highlights the connection between Oedipus and incomplete separation, as well

as the transformation of sexuality and narcissism during the passage and overcoming of the Oedipus complex. The influence of these processes on the formation of dependence or autonomy is revealed. The algorithms of anxiety symptom occurrence are considered, and its role as a regulator and compensator of incomplete Oedipal relationships that continue into adulthood is investigated. The contribution made by children to the preservation of the Oedipal situation and the contribution made by parents are separated and indicated.

The anxiety symptom is seen as a problem that arises in the Oedipal relationship and ensures regression to earlier stages of mental development, in particular during the oral period, which occurs due to the internal conflict inherent in the Oedipus, when children are unable to detach libidinal desires from parental figures and move separately in the genital position. At the same time, the symptom becomes a secondary benefit, the so-called compensation, which ensures a balance in the relationship, on the one hand, making them equivalent (first the child fulfills the will of the parent, and then the parent fulfills the will of the symptom), and on the other hand, it preserves the Oedipal contact, strengthening it, while maintaining the narcissistic interdependence of all participants.

Cases of psychotherapeutic work with clients are presented, as well as an example from Lesya Ukrainka's literary work "The Blue Rose", which highlights the role of the symptom in situations where there is an impossibility of overcoming the Oedipus. The author traces the paths that should ultimately lead a person to adulthood, to personal Freedom. To the cultivation of a healthy Ego that can rely on separateness, on a sense of self-respect, and self-capacity.

Key words: Oedipus complex, child sexuality, infantile narcissism, separation, anxiety, alarming symptom, symptom benefit.